

KONGL. MAJ:TS
BEFALLNINGSHAFVANDES

UTI

SKARABORGS LÄN

TILL

KONGL. MAJ:T

i underdånighet afgifne

F E M Å R S - B E R Ä T T E L S E
för 1853, 1854, 1855, 1856 och 1857.

SCHEERMAN, 1840.

TRYCKT HOS B. M. BREDBERG.

INLEDNING TILL

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren ... – Stockholm, 1823-1857.

Täckningsår: 1817/1821-1851/55.

Kungl. Maj:ts överståthållares i Stockholms stad och Kungl. Maj:ts befallningshavandes i Sveriges län till Kungl. Maj:t femårsberättelser. Vissa femårsperioder finns även tabellbilagor.

Berättelserna innehåller följande avdelningar:

- Länets allmänna beskaffenhet
- Innevånare
- Näringar
- Politisk författning
- Städer

Efterföljare:

Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ... på Nådigaste befallning utarbetad och utgivet av Statistiska centralbyrån. – Stockholm, 1863-1912. Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes uti Skaraborgs Län till Kongl. Maj:t i underdånighet afgifne Femårs-berättelse för 1833, 1834, 1835, 1836 och 1837.

Digitaliserad av Statistiska centralbyrån (SCB) 2010.

Vid digitaliseringen har en innehållsförteckning skapats och lags till.

KONGL. MAJ:TS
BEFALLNINGSHAFVANDES

UTI

SKARABORGS LÄN

TILL

KONGL. MAJ:ET

i underdånighet afgifne

F E M Å R S - B E R Ä T T E L S E
för 1853, 1854, 1855, 1856 och 1857.

SCHEERMAN, 1840.

TRYCKT HOS B. M. BREDBERG.

INNEHÅLL

Underdånig berättelse

	Sid.
1:o Länets allmänna beskaflenhet.....	3.
2:o Innevånarne.....	5.
3:o Näringarne.....	8.
Jordbruket.....	8.
Boskapsskötseln.....	10.
Skogarne.....	11.
För Kronans räkning bibehållne Skogar inom Länet..	12.
Under allmän vård stående Allmänningar.....	12.
Bergsrörelsen.....	13.
Jernbruk.....	13.
Manufacturverk.....	14.
Ahlunbruk.....	14.
Glasbruk.....	14.
Pappersbruk.....	15.
Bomulls-Spinneri.....	15.
Olje-Slagerier.....	15.
Garfverier.....	15.
Binäringar.....	16.
4:o Politisk Författning.....	17.
Kammarverk.....	17.
Politie.....	18.
Städer.....	20.

UNDERDÄNIGSTE MEMORIAL.

Då jag, till underdånigste följd af Eders Kongl. Maj:ts Nådiga föreskrift den 17 April 1821, nu har Nåden afgifva berättelse om Skaraborgs Län, i afseende på dess ekonomiska och statistiska förhållande, för Femårs-perioden från 1832 till och med 1837, bör jag icke lemna obemärkt, att jag, som först under 1837 inträdt i förvaltningen af den mig Nädigst anförtrodde Styrelsen af detta Län, följaktligen icke kan ega fullkomlig direct kännedom och erfarenhet af de ämnen Berättelsen bör omfatta, utan måste väsendtligen lämpa mina uppgifter och omdömen efter underrättelser, som från vederbörande Tjenstemän och myndigheter blifvit infordrade, samt de upplysningar, jag för öfrigt haft att tillgå uti förut afgifna, lika beskaffade, Berättelser och andra vid Embetsverket förvarade handlingar.

Med iakttagande af den ordning, som genom meddeltdt formulär är föreskrifven, förekommer:

1:o Länets allmänna beskaffenhet.

Länet är i allmänhet fruktbärande, och mera jemt än bergigt, ehuru åtskilliga större höjder och bergssträckor dels finnas inom Länet, dels utgöra dess gränсор.

Gränshöjderna äro, emot Nerike, Bergsåsen Tiweden, som upptager hela sträckan emellan Sjöarne Wettern och Skagern, samt Hunne- och Halleberg, som i gränsen emot Elfsborgs Län sträcka sig ungefärligen en mil

från Sjön Wenern. Länets öfriga bergshöjder äro Billingen, som genomskär större delen af Länet från Norr till Söder; Kongslena berg och åsar, Hvarfs och Giseberget i Wartofta härad, Högstena och Borgundabergen i Gudhems härad, Mösseberg i Gudhems och Wilske härad, Olleberg i Wartofta härad, och Kinnekulle i Kinne- och Kinneferdings härad.

Med få undantag äro alla dessa höjder odlade och bebodde till större eller mindre del, så att Kinnekulle omfattar fyra hela Kyrkosocknar, äfvensom flera Socknar kunna anses tillhöra Tiweden och Billingen; för öfrigt äro de fleste af dessa berg skogbeväxta och hafva utan undantag i fordna tider utgjort Kronoskogar, i hvilken egenskap någon del af dem ännu är bibehållen. — Utom de Länet angränsande större Sjöarna Wenern och Wetteren, finnas inom Länet en mängd Vattendrag, deraf de betydligaste äro Tida-ån, som från Wartofta härad genomlöper större delen af Länet till Mariestad, der den utfaller i Wenern; Lida ån, som från Elfsborgs län vid gränsen af Laske härad går till Lidköping och der faller i nämnde Sjö, Skofteby- eller Lillån, som löper från Hornborgasjön i Gudhems härad och vid Skofteby, ungefärligen $\frac{1}{2}$ mil från Lidköping, förenar sig med Lidan, samt Norsan, som från Elfsborgs län genomlöper Barne, Wiste och Åhse härad och faller i en vik af Wenern, kallad Dettern. Inom länet befintliga Sjöar af något betydligare omfång, äro Unden, Wiken, Skagern, Ymsen, Östen, Lången och Ärtan i Wadsbo härad, samt Hornborgasjön i Gudhems härad. Strömdragen äro icke segelbara i anseende till deri befintliga mångfaldiga vattenfall, hvilka deremot lemna tillfällen för Vattenverks-anläggningar, hvaraf många ännu återstå obegagnade. Såsom Skogsbygd är att anse, jemte de ofvannämnde Bergshöjderne, trakten öster och norr om Tidan, emellan Billingen och Tidan inom Kåkinds härad, södra delen af Wiste härad och Thorsö i Wadsbo härad, jemte Sandhems Pastorat, Bjurbäcks och Westarps socknar i Wartofta härad, samt Götheneds och Forshems pastorater i Kinne härad, men den öfriga delen af Länet måste vid ett allmänt omdöme anses för slättbygd, ehuru äfven der finnas särskilda ställen med skog för husbehof och kanske äfven till afsalu. I öfverensstämmelse härmed kan antagas, att af länets hemmantal och folkmängd, ungefärligen en tredjedel tillhör skogsbygden och två tredjedelar slättbygden, men i afseende å omfånget gäller icke samma proportion, utan upptager skogsbygdens hemmantal lika stor egorymd, som det dubbelt större hemmantal på slättbygden. Jordmänen i skogsbygden är

vanligen lös och mager, men på slättlandet, med få undantag, mera fast och af bättre beskaffenhet. På flera ställen finnas stora sträckor af oländiga Måssar, som i allmänhet kunna odlas, men ej utan betydlig kostnad. För ett sådant odlingsföretag inom Wilske och Frökinds härader, har under nästlidne år understöd af allmänna medel varit sökt, hufvudsakligen med beräkning att bereda arbetsförtjenst åt behöfvande, med afseende å den knappa Spannemålstillgången och till följd deraf stegrade priser å födoämnen; men Jordegarne, som blifvit hörde om de skyldigheter de kunde ikläda sig i afseende på återbetalningen af det sökta understödet, hafva till största delen förklarar sig icke kunna ingå på något återbetalningsansvar, hvarefter frågan förfallit, så mycket heldre, som anstalten i alla fall icke hunnit att bringas till verkställighet nog tidigt, för att motsvara ändamålet, nemligen att afhjelpa den tillfälliga förlägenheten för sysselsättning och försörjning af arbetsföre fattiga.

Genom vattenflöden från Sjön Wenern besväras ofta de lägre stränderna vid denna sjö, och af den dermed förenade sjön Dettern blifva de angränsande egorne betydligt skadade genom utskärningar. Undersökning om anstalter för minskning af Wenerns vattenhöjd och för att hindra dess vidare stigande, hafva också för många år sedan blifvit verkställda, och den vidare åtgärden i anledning deraf lärer bero på yttranden om anstaltens verkan på segelfarten.

2:o Innevånarne.

De sednast upprättade Mantalslängderne upptaga folkmängden för hela Länet till 170,917 personer, deraf Mankön 82,529, Qvinkön 88,388, Mantalsskrifne 98,505, och Mantalsfrie 72,412. Detta antal öfverstiger folkmängden 1833 med 9,567 personer, motsvarande en tillökning af cirka $5\frac{1}{2}$ procent, hvaremot folkökningen under den näst förutgångna femårsperioden från 1828 utgjorde endast ungefärligen 4 procent. Denna tillökning är likväl störst inom den obesutna arbetsklassen, hvilket vid hvarje särskild undersökning visar sig ganska uppenbart, och för Länet på det hela bekräftas af Tabell-Commissionens sednaste berättelse, som specielt upptager en tillökning af arbetsföra Backstugusittare och Inhysheshjon till mer än 40 procent under decenniet från 1825 till 1835. Det är också känt, att de så beskaffade bosätningarne vanligast tillkomma genom benägenhe-

ten att afskudda sig husbondeväldet, utan särdeles beräkning af möjligheten att dermed hafva bergning, och merendels äro förenade med giftermål, dervid möjligheten att fullgöra familjelifvets heligaste fordringar vanligen med en sorglig tanklöshet förbises, hvaraf följden snart visar sig genom bristande vård om barnen och föräldrarnes förfall till oduglighet. För öfrigt är folkökningen en gifven följd af ett långvarigt fredslugn, och förskoning från svårare härjningar af farsoter, samt i sin mån af jordens odling och annars ökade näringstillfällen; men vid betraktande deraf framstår dock en allvarlig varning för äfventyret af en tilltagande folkklass, med vanvårdad uppfostran, utan förberedda näringsutvägar och utan egen förmåga att bereda dem. Sådana utvägar saknas dock icke, der de med omtanka sökas och med ihärdighet begagnas, och den tid är visserligen aflägsen, då en egentlig öfverbefolkning är att befara; men i mån af den starkt stigande befolkningen, stegras nödvändigheten af en vidsträcktare folkbildning, af Samfundsandans lifvande för en sorgfälligare vård om de gemensamma angelägenheterna, och aflägsnande af ensidiga band å näringsdriften. Folklynnet är i allmänhet fridsamt, med rigtning för arbetsamhet och det stilla familjelifvet. Lefnadssättet är tarfligt och visar snarare försakelser intill de nödvändigaste villkoren för lifsuppehälle, än njutning eller bekvämlighet. Villkoren och medlen för bergning igenfinnas också oftare i behovens inskränkning, än i en verksammare omtanka och förmåga att förvärva. I detta afseende företer sig en icke obetydlig skilnad emellan skogs- och slättbygden. Skogsbon, med mera omväxlande föremål för sin verksamhet, är vanligen syndig i deras användande, och hos honom träffar man oftare den egentliga idogheten, med en snygghet och ordnad fullkomlighet i husgeråd och klädnad, som har en viss grad af prydlighet och någon gång torde närma sig till lyx; hvaremot Slättboen väl visar en nästan otrolig ihärdighet vid det tunga Jordbruksarbetet, de årstider då det fordrar handläggning, men också dertill inskränker sig hans egentliga verksamhet, derföre man också hos honom finner en tröghet i lynne, som kanske mången gång öfvergår till nedslagenhet och liknöjdhet, särdeles då missväxter och andra motgångar inträffa, hvilket förhållande var ganska märkbart efter åren 1826 och 1830, men förändrat sig i den mån de då åsamkade skulder under sednare åren minskats och utsigterna för bergning blifvit gladare.

Hvarken i den ena eller andra orten framstår någon characteriserande benägenhet för brott. Der egande rätten förnärmas, är det någon gång

en mer eller mindre aflägsen verkan af nöd och behof, men oftast visa sig stölderna såsom en vanart, hvilken, under saknad af uppfostran och omvårdnad i barn- och ynglingaåren, fått inrota sig. Utbrotten af våldsamheter äro deremot merendels följder af fylleri, som tyvärr ingalunda visar sig sällsynt, ehuru det öfverdåd, hvarigenom öfverlastandet förr räknades som en bragd, icke vidare förspörjes, utan det åtminstone allmänt betraktas med förakt.

De på jordbrukarnes vilkor så menliga verkningarne af de svåra missväxterne åren 1826 och 1830 hafva ännu i sin mån qvarstått såsom känbare under de sednast förflutne åren, ehuru gysammare skördar, och förmånligare tillfällen till spannemålsafsättning väsendtligen bidragit att återställa det rubbade sjelfbeståndet. Af de understöd Staten lemnat, utgörande för 1826 — 225,457 R:dr 14 sk. 2 rst. och för 1830 — 248,948 R:dr 1 sk. 5 rst., innestå i Länet för närvarande endast 1,207 R:dr 33 sk. 2 rst., hvarjemte restantierne af de vänliga Kronoupphöldsmedlen äro mindre än förr. I anseende till den nära missväxt gränsande svaga skörden år 1837, och då jemväl sistlidet år utsigten för skörden var bekymrande, täcktes Eders Kongl. Majt afven i Näder bevilja ett anslag af allmänna medel för att afvärja befarad förlägenhet; men detta anslag har lyckligtvis endast till obetydligt belopp behöft anlitas. Utsökningsärenderne äro också synbarligen minskade, fastigheterna hållas i högre värde, och i stället för den förr, till följd af ögonblickets behof, påskyndade spannemålsförsäljningen genast efter skörden till oerhördt låga priser, har spannemålen på sednare åren snarare hållits i högt än lågt pris. Allt synes otvifvelaktigt vittna, att ett bättre förhållande i afseende på den ekonomiska ställningen i allmänhet inträdt, och om man också icke vågar glädja sig åt något starkare grundlagdt välstånd, lærer man dock icke misstaga sig, om man anser bergning och belåtenhet höra till invånarnes vilkor i allmänhet.

För den samhällsklass, hvilken påräknar sin försörjning af arbetsförtjenst, som för dagen betingas, saknas vanligen icke sådan förtjenst, helst den befintliga arbetsstyrkan ännu ingalunda är ens tillräcklig för jordbrukets behof, om det skötes med drift och grannlagenhet; men förlägenheten efter missväxtåren; då jordbrukaren saknade förmåga att använda legde arbetare, har föranledt betydliga utvandringar till andra orter, för att söka arbetsförtjenst, och dessa utvandringar, som för tillfället varit nödvändiga,

hafva sedermera öfvergått till vana och fortsättas i sin mån ännu, visserligen till saknad för hemorten, der arbetarnes biträde kan erfordras, och troligen till föga gagn och belåtenhet för arbetarne sjelfve eller de orter, de besöka. Dagspenningen är vanligen för karladagsverke, vintertiden, 16 à 20 sk., och sommartiden 21 sk. 4 rst. à 24 sk. B:co, samt för plog- eller ökedagsverke 1 R:dr 12 sk. à 1 R:dr 16 sk. samma mynt.

3:o Näringarne.

Jordbruket, landets egentliga hufvudnäring, fortfar i allmänhet att af allmogen skötas på samma sätt som förr, så att åkerjorden indelas i tvenne gårdar, deraf det ena besås och det andra trädas, utom någon mindre del deraf, som begagnas till utsäde. På slättbygden upptager hafresådden de största åkerfälten, merendels utan omväxling med andra säden och utan gödning. Då den sålunda till det yttersta anlitate fruktbarheten upphör, lägges marken i linda till betning. Detta gäller dock egentligen endast om de i fortfarande samfällighet varande Byelagen. Merendels, der samfälligheten upphört genom laga skiften, är ett mera ändamålsenligt brukningssätt infördt och iakttages mera sorgfällighet vid jordens beredning, efter föresyn och ledning af åtskillige utmärkt skicklige och för jordbrukets förkofran nitiske Possessionater inom Länet. Vid större Egendomar iakttagas vanligen vaxelbruk för sädes- och foderproduction, derå stundom, fastän mera sällan, äfven rotfruktsplantering ingår. För att i sammanhang med Skiftesverkets fortgång befordra ett så beskaffadt förbättradt brukningssätt, meddelas understöd dertill af allmänna medel efter lika beräkning, som för utflyttningen efter laga skifte och verkningarne häraf hafva visat sig ganska välgörande. Af det till understöd för Skiftesverket inom Länet fastställda anslaget hafva under de sistförflutne 5 åren utgått sammanräknade 36,303 R:dr 24 sk. 3 rst., deraf 9,327 R:dr 11 sk. 5 rst. för jordbrukets förbättringar.

Brukliga sädesslagen äro nu som förr Hvete, Råg, Korn, Blandkorn, Hafre, Ärtor, Bönor och Vicker, i olika proportioner efter jordmånens olika beskaffenhet och i olika delar af Länet. I Läckö fögderi är productionn af Hvete förökad, hvilket måste tillskrifvas vaxelbruket med foderväxter, derigenom den styfva lerjorden blifver tjenlig för Hvetesådden.

Potatoesodling utgör ett väsendtligt bidrag till folkets lifsuppehälle, men kan på det hela icke anses vara utsträckt utöfver husbehof, ehuru vid en och annan större egendom den idkas för bränvinsbränning till afsalu.

Trädgårdsväxter odlas föga utom på Herregårdar. Afsättningen deraf är icke uppunträande, emedan Städernas invånare i allmänhet utur egne trädgårdar hemta sina förnödenheter.

Linproductionen är betydlig inom Wadsbo och Kåkinds härader, hvarifrån afsalu deraf sker, men i andra orter knappast motsvarande husbehofvet. Hampa planteras föga, dertill också jordmånen synes ej vara passande, om icke i en del af Gudhems härad, der djup och fet svartmylla mera allmänt träffas.

Humla odlas nästan endast inom Wadsbo och någon del af Kåkinds härad, men der äfven till försäljning, fastän icke till stora belopp.

Sädesproductionen inom Länet på det hela är onekligen betydligt ökad, till följd af odlingen och förbättrad brukningsmethod, och de större afloppsdiken, hvilka Eders Kongl. Maj:t låtit på allmän bekostnad upptaga å Länets slättbygd, hafva i väsendtlig mohn dertill bidragit, emedan det derigenom blifvit möjligt att från de sidlänte åkrarne afleda vattnet. Under jemngoda år är spanmålsafkastningen icke allenast tillräcklig för invånarnes eget behof, utan lemnar äfven öfverskott till försäljning, det jag tror mig kunna uppskatta till vid pass en sjettedel af productionen på det hela. För en vidsträcktare handel är dock spannmålen, sådan den af en del bland allmogen utbjudes till salu, föga användbar, emedan den icke med särdeles sorgfällighet rensas. Naturligtvis måste allmogen till följd häraf ofta låta sig nöja med vida lägre priser, än annars kunde erhållas, och mången gång äfven möta svårighet för afsättning.

Uppmärksamheten har sorgfälligt varit fästad å angelägenheten att afvärja detta missförhållande, och för befordrande deraf har ett större antal sädesharpor genom Hushålls-Sällskapets försorg blifvit anskaffade och för nedsatte priser utdelade i de orter, der de i synnerhet funnits behöflige.

Förbättrade åkerbruksredskap, särdeles plogar och harfvor, hafva blifvit inom Länet förfärdigade efter modeller från Landtbruks-Institutet Degeberg och andra ställen. En sädestorkningsinrättning eller så kallad Ria har hos en af de skickligare jordbrukarne i Länet blifvit uppförd, och tyckes såsom ändamålsenlig kunna tjena till eftersyn för spridande af sådana nyttige anstalter, ehuru den icke funnits så beskaffad, att Landtbruks-Academien kunnat meddela derföre sökt belöning.

Då man anser bränvinsbränning såsom oskiljaktig från jordbruket, bör jag här anmärka att, såsom verkan af de i 1835 års författningar stadgade beskattningsgrunder, visat sig, att, då bränvinspannornas antal år 1835 och de nästföretgågne åren utgjort 11,000 à 11,200, med en beskattning af 18,300 R:dr, har pannornas antal sedermera varit inskränkt till omkring 9,300 men skatten för tillverkningen med detta inskränkta antal stigit till 37,000 R:dr eller mer än dubbelt. Det är här af uppenbart, att en stor mängd af de mindre Brännerierne blifvit nedlagde, men productionen har likväl ty värr icke blifvit mindre, och icke har stegringen af skatten varit tillräcklig att åstadkomma någon till minskning i fylleriet, verkaude stegring af bränvinspriset.

Boskapskötseln har ingalunda hunnit någon grad af fullkomlighet och deråt ägnas ej den omvårdnad, som dess stora inverkan på jordbruket kräfver. Fodertillgångarne äro otillräckliga, i förhållande till åkervidden, och betesmarkerna äro inskränkta och svaga, bestående på slättbyggden ofta endast af den utmagrade hafrejorden jemte de årliga trädesfälten. Detta missförhållande rättas genom införande af vaxelbruket och, der det blifvit antaget och hunnit stadgas, visar sig redan förbättringen i boskapsafveln på ett tillfredsställande sätt. Ännu anses bränvinsbränningen på många ställen såsom ett nödvändigt medel för Ladugårdarnes vidmakthållande, och äfven i sednaste åren hafva nya Brännerier af denna anledning blifvit anlagde. En nyligen upptäckt utfodringsmethod med så kalladt kalljäst foder har af mångfaldiga blifvit begagnad, och de fleste hafva funnit fördel dervid, särdeles för fodrets besparing under de sednare årens knappa tillgång derå. Boskapsracerna äro icke af någon utmärkt god beskaffenhet, men synas vara passande för localförhållandene i hvarje ort. I skogsbyggden, der både vinterfodringen och sommararbetet vanligen äro mera tillräckliga, äro kreaturen till följd deraf större än å slättbyggden. Emedlertid, ehuru

landtmannen icke i allmänhet af Ladugården hemtar all den fördel, som troligen vid en bättre behandling kunde påräknas, är det ostridigt, att ett ganska betydligt antal kreatur af landets afvel afsättes till främmande orter, och att denna afvel således icke allenast är tillräcklig för det egna behovet, utan afven årligen lemnar öfverskott till afsalu. Äfven andra Ladugårdsproducter höra ostridigt till de fleste landtmäns saluartiklar, fastän de på det hela icke synas uppgå till betydliga belopp och sannolikt föga öfverstiga consumptionen inom Länet.

Hästafveln fortgår i förbättring, dertill hufvudsakligen medverkar den af Eders Kongl. Majt i Näder vidtagna anstalten, att Hingstar från Strömsholms Stuteri årligen anställas till begagnande i olika riktningar af Länet, samt tillgången på Sqvadronshingstarne, afvensom den i sednare åren i Näder tillåtna årliga Remontmarknaden vid Axvall lemnar ett uppmuntrade tillfälle till lönande afsättning af väl vårdade hästkreatur.

Färafvelns förädling synes med hvarje år tilltaga hos Possessionater ooh Ståndspersoner. Electoral-Gumsar äro att tillgå på flere ställen och ett Stam-Schäfferi underhålles vid Institutet å Degeberg på Statens bekostnad, der Auction årligen hålles till försäljning af ett visst antal Får- af Soutdownsracen. Allmogen inser fördelen af denna anstalt och söker, i mohn af förmåga, att deraf begagna sig.

Vid de Egendomar, hvaräst bränvinsbränning idkas, likasom vid mjölkvarnar, särdeles inom Wadsbo och Kåkindes Härad, underhålles ett större antal Svinkreatur och betydliga partier fläsk afsättas under de fleste åren till aflägsna orter.

Sommaren år 1834 härjade mjeltbrand bland husdjuren och förödel- sen deraf var ganska stor, särdeles bland Hästar och Hornboskap. Föröf- rigt hafva sådana härjningar af betydenhet icke inträffat. Veterinair-In- rättningen i Skara, jemte den på Stat autagne i Skara stationerade Djurlä- karen, tillitas så ofta behovet påkallar.

Skogarne vårdas i allmänhet, ty värr, med föga grannlagenhet. Då vinsten af en sådan vård endast i en aflägsen framtid kan påräknas och deremot inkomsten af den närvarande skogstillgången är så lätt åtkomlig,

förbises ofta följderna af misshushållning med Skogarne, därför också deras anlåtande nästan uteslutaude bestämmes af tillfället till afsättning, och återplantering eller markens fredande för Skogens återväxt sällan eller aldrig kommer i fråga. I allmänhet torde med någorlunda säkerhet kunna antagas, att den minskade skogstillgången och för framtiden befarade brist icke böra tillskrifvas consumptionen, utan egentligen äro följder af, vanvårdnad om återväxten. Man bör till och med föreställa sig, att just genom den ökade consumptionen och det till följd deraf stegrade priset uppmärksamheten å Skogarnes värde omsider skall väcka omtanken för en bättre vård.

För Kronans räkning bibehållne Skogar inom Länets äro:

Reglerade Krono-Parkerne Tiweden i Wadsbo Härad	1,000	tunnland
samt Sundsmarken i samma Härad	850	d:o
Kinneskogen i Kinne Härad	4,044 $\frac{1}{2}$	d:o
Klyftamoen i D:o d:o	479	d:o
Wahraskogen i D:o d:o	548 $\frac{1}{4}$	d:o
Ledsjömo i D:o d:o	420	d:o
Stenäsen i Kinneferdings Härad	560	d:o
Rådaås i Kållands d:o	415	d:o
Furubacka i Skånings d:o	1,000	d:o
Kungslena Åsar i Wartofta d:o	225	d:o
Edsmären i Laske d:o circa	2,000	d:o
Mösseberg i Wilske d:o	1,016 $\frac{3}{4}$	d:o

hvilken sistnämnde dock är alldeles skoglös, men enligt Eder Kongl. Maj:ts Nådiga Bref den 16 sistledne April kommer att, till föresyn åt den kringliggande slättbygden, användas för skogssådd.

Under allmän vård stående Allmänningar äro:

Russlingen i Wadsbo Härad.
 Ormaskogen i D:o d:o.
 Fägrems i D:o d:o.
 Stöpen inom Wadsbo och Kåkindes Härad.
 Hökensås i Wartofta Härad.
 Mösseberg inom Wilske Härad.

**Gryten i Wilske och Skånings Härad.
Hillet i Barne Härad.**

Af förenämnde Allmänningar äro om Russlingen, Fågremo och Hökensås rättegångar anhängiggjorde samt Ormeskogen, Stöpen, Mösseberg och Gryten i Wilske Härad under reglering; hvaremot Gryten i Skånings Härad är åt Wånga Socken upplåten genom Kongl. Brevet den 2 Februarii 1838 och nu under delning hemmanen emellan.

Sedan förra berättelsen afgafs, äro Krono-Parken Billingen och Allmanningen Klyftamoen af Kongl. Maj:t i Näder åt enskilte hemman upplåtne.

Skogs- och Jägeri-Staten består för närvarande af 1 Öfver-Jägmästare, 2:ne Öfver-Jägare, 16 Under-Jägare samt 1 Uppsyningsman på Kronoparken Furubacka, hvarförutom till bevakning af Allmänningarne finnas äldre Skogs-betjente, som innehafva boställen, dels på lifstid, dels till indragning nästa år eller först när Allmännings-vården upphör och Allmänningarne blifvit delade.

Bränntorfs Mässar finnas väl på flera ställen i Länet, men begagnas föga utom på slättbygden och äro i allt fall icke tillräcklige att för framtida behof påräkna. Under de sednare åren hafva ej några till skogsbesparing ledande nya förbättringar i byggnads- och stängselsätt blifvit allmänne begagnade. Stengärdesgårdar anläggas väl, men mindre allmänt, och lefvande Häckar, Vattengrafvar och varaktiga Jordvallar höra ännu icke till något vedertaget bruk.

Bergsrörelsen: Ingen Grufva finnes inom Länet. Masugnar: 1 vid Igelbäcken och 1 vid Granviken i Wadsbo Härad.

Jernbruk.

I Wadsbo Härad:

Skagersholm med 2:ne Härdar och 4 Hamrar, 1,800 Sk:℔ smide, 12 arbetare.

Fredriksfors eller Sätra med 3 Härdar och 2:ne Hamrar, 1,100 Sk:℔ smide, 6 arbetare.

Forssvik med 2:ne Härdar, 1 Hammare, 9 arbetare, 982 Sk:℥ smide.
 Åboholm med 2 Härdar, 1 Hammare, 9 arbetare, 800 Sk:℥ smide.
 Lagersfors med 2 Härdar, 1 Hammare, 4 arbetare, 867 Sk:℥ smide.
 Ribbingsfors med 1 Härd, 1 Hammare, 3 arbetare, 430 Sk:℥ smide.

I Wartofta Härad:

Tidaholm med 1 Härd och 1 Stångjerns-hammare, jemte 1 Knip-,
 1 Räck- och 1 Spik-hammare, 10 arbetare, 50 Sk:℥ Stångjerns- och 250
 Sk:℥ Manufactur-smide.

Ryfors med 2 Härdar och 1 Stångjerns-hammare, 20 arbetare, 400
 Sk:℥ Stångjerns- och 5 Sk:℥ Manufactur-smide.

Manufacturverk, alla i Wartofta Härad.

Annæfors med 2:ne Knip-, 3 Spik- och 1 Räck-hammare, 8 arbetare.
 Sätersfors med 1 Kopparhammare och 2 arbetare.
 Stora Gårhult med 1 Kopparhammare och 4 arbetare.
 Kjellebäcken med 1 Kniphammare och 2 arbetare.
 Tunarp med 1 Kniphammare och 2 arbetare.
 Slättäng med 1 Kniphammare och 2 arbetare.

Ahlunbruk.

I Kåkind's Härad:

Mölltorp — nu nedlagdt.

I Kinne Härad:

Hönsäter med 60 arbetare och 850 tunnors tillverkning.

I Wadsbo Härad:

Carlsfors med 98 arbetare och 462 tunnors tillverkning.

I Wartofta Härad:

Kafvelås med 40 arbetare och 764 tunnors tillverkning.

Glasbruk.

Bromö med 28 arbetare och tillverkar 800 Buntar Taffelglas.
 Ärnäs nyss anlagdt för tillverkning af boutej-glas.

Jernverken drifvas till största delen med egna Skogstillgångar. Con-
juncturerne för jernstillverkningen, äfvensom för Glas, hafva varit någorlun-
da, men för Ahlun mindre fördelaktig.

För öfrigt finnes inom Länet:

Pappersbruk.

Cathrinefors och Carlsfors vid Mariestad, hvaraf det sednare för när-
varande är nedlagdt. På det förra äro 25 arbetare och tillverkningsvär-
det uppgår till 9 å 10,000 R:dr.

Bälteberga i Wartosfa Härad med 20 arbetare och 9,000 R:drs till-
verkning.

Gustafs Bruk i Höijentorps Fögderi med 3 arbetare och 950 R:drs
tillverkning.

Bomulls-Spinneri.

Tidadahl i Wadsbo Härad, hvilket dock för närvarande drifves med
ringa kraft.

Olje-Stagerier.

Inom Höijentorps Fögderi 2:ne, nemligen:

Mellomqvarnen och Åreberg, det förra med 2 arbetare och 350 R:drs
tillverkning, och det sednare med 5 arbetare och 1,330 R:drs tillverkning.

Garfverier (med beredning på Engelska sättet).

I Wadsbo Härad:

Hallandsberg med 4 arbetare.

I Skånings Härad:

Blombacka med 7 arbetare.

I Wartosfa Härad:

Hästhagen med 2 arbetare.

Hvarjemte här och der i Länet finnas flere smärre Garfverier.

Binäringar.

Fisket är i allmänhet af mindre betydighet, men någorlunda lönande för inneväanarne å de i Wenern belägne öarne Thorsö och Kållandsö, samt jemväl vid några af stränderne utmed nämnde sjö, likasom i Wetteren och Ymsen.

Skogarne gifva anledning till särskilte temligen lönande förtjenster, såsom Kohlning, Beck- och Tjåru-bränning, samt Laggkärls och gröfre husgeråds förfärdigande, till afsättning dels i Länet städer, dels ock utom Länet, hvarförutan under sednare tiden tillkommit en förtjenst med spingning af stickor efter en viss dimension, hvilka föras särdeles från Wartofta Härad till Jönköping, för att exporteras till England.

Af Bergsproducter finnas äfven Brunstens- och Qvarnstens-brott, ganska lönande inom Wadsbo och en del Skara Fögderier, samt Kalkbränning på Hunne- och Mösseberg och vid foten af Kinnekulle.

Salt peter-tillverkningen deremot aftager inom detta Län allt mer och mer, så att förlidet år deraf endast från Wadsbo kunde erbjudas 48 L:pd, för hvars beredning, inköp och intäkt det icke synes vara ändamålsenligt att aflöna någon tjenstepersonal i Länet, än mindre att bekosta någon särskild Uppbördsman, som emottager och transporterar nämnde obetydlighet för Kronans Krutbruk. Den nu mera inskränkta vedtillgång och det ringa lösningspriset i salt petern måste alltid föranleda till minskning af berörde tillverkning.

Inom alla delar af Länet tillverkas af Allmogen Linne- och Ylleväfnader för husbehof, och särdeles Linneväf säljes till betydliga belopp från Wadsbo och Kåkindes Härad.

Handeln inom Landet inskränker sig till afsättning af egna producter och kan icke för sig sjelf betraktas såsom någon särskild näring. Denna afsättning sker vanligen i Städerna samt vid Landtmarknaderna, äfvensom vid Hofva och Uddenäs Kyrkor, der spannemål och åtskillige lefnadsförnödenheter merendels hvarje vecka hållas tillhanda för desse församlingars behof. I den mohn tillgångarne öfverstiga consumptionen inom Länet

afsättas de hufvudsakligen till Wermland, Jönköpings och Elfsborgs Län, Stockholm och Gøtheborg. Någon Spannmålshandel med betydligare upplag har, utom i Lidköping, tyvärr ännu icke hunnit allvarligen stadgas.

Utom i Länets samtliga Städer, hållas marknader vid Hofva i Wadsbo Härad, vid Kjedum i Barne Härad, Högesten i Åse Härad, samt Slättäng och Kungslena i Wartofta Härad, hvarjemte en Remont-marknad årligen hålles vid Axvall.

Genom den år 1837 bildade Privat-Bank i Örebro, hvaraf en afdelning är förlagd uti Mariestad, har trafiken betydligen blifvit upphjelp till följd af den lättade penninge-tillgången. Att denna i sin syftning välgörande anstalt icke må leda till äfventyrliga följder genom lättsinnigt anlåtande af den ökade penninge-tillgången, bör man hoppas, under förtroende till den varsamma förvaltningen deraf.

4:o Politisk Författning.

Kammarverk. Tabellen för Landet utvisar antalet af Hemman och Lägenheter m. m. jemte deras olika natur och skiljaktiga disposition inom Länets.

Ödeshemman, om också upptagne i äldre handlingar, finnas numera icke, utan äro vanligen inlagde och brukade under andra Hemman, utan att deras särskilte ägor möjligen kunna urskiljas. Vål har ett och annat Kronohemman, deribland Boställen, något år varit obebodt i anseende till Arrendatorers iråkade obestånd och svårigheten att få andra Arrendatorer genast i stället, hvilket dock blifvit rättadt. Dertill har i sin mohn den omständigheten bidragit, att en afsigkommen eller tredskande Arrendator först efter, ofta långvarig, rättegång kunnat skiljas från arrendet.

Undér de förflutne Fem åren hafva genom nya Skattläggningar tillkommit något mer än 2:ne hela Hemman och 92 särskilda Lägenheter, deribland Intäget med tilländalupne frihetsår, Qvarnar, Stampar och Sågar, dels till husbehof, dels ock till främmandes betjening, i sednare afseendet

emot ränta eller bevillning, endera eller båda gemensamt. Hemmansklyfningarne hafva icke under berörde tid i någon märkbar mohn till- eller aftagit, och hafva blott några få afsöndringar från Hemman till fastställelse förekommit. Sjelfägande Jordbrukare förhålla sig till Arrendatorer och brukare af andras jord, som 74 till 23, då beräkningen tages för hela Länet.

Skiftesförrättningarne hafva här, likasom på andra ställen, bevisat den verkliga nytta de medföra, då de med klokhet och urskiljning handhafvas.

Stats-Bidragen visas in Summa äfven uti Tabellerne.

Inom Länet underhållas 125 man af Lif-Regementets Hussar-Corps, 791 man af Westgötha Regemente, afsuttet Cavalleri, och hvarför hästvaccemedel ingå till Stats-cassan, hela Skaraborgs Regemente, utgörande 1,200 man, samt 300 man eller 2:ne Compagnier af Westgötha Dahls Kongl. Regemente; hvarförutan, vid anstälde Roterings-å ny-skattlagde hemman och med dem jemförlige lägenheter, 23 stycken hela nya Rotar uppkommit, för hvilka Rotefrihets-afgift till en del utgöres, och beror på Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning så väl denna Roterings-förrättning, som den verkställda extra Roteringsjemkningen i Länet, hvarigenom $305\frac{21}{50}$ -dels Extra Rotar uppstått.

Ordinarie Postgårdarne i Länet utgöras af 33 hela mantal och Gästgifvaregårdarnes antal bestiga sig till 83, med Hällskjuts vid 33 stycken, ehuru med inskränkta antal hästar nu än fordom. På några ställen, der det kunnat åstadkommas, är skjutsningen ställd på entreprenad.

Brefbäringen, så mycket man hemödat sig att lindra tungan deraf, är dock särdeles besvärlig och anses vanligen mera känbar än skjutsnings-skyldigheten. Væghållningen är äfven betungande, dels i anseende till den mängd vägar, som inom Länet äro indelte, dels ock för saknad eller afägenhet af tjenliga fyllningsämnen.

Politie. Allmänna ordningen i Länet handhafves af Fem Krono-Fogdar. Tjugufem Länsmän, en Fjerdingsman eller Krono-Rättare inom hvarje Socken, samt numera två Lands-Fiskaler, hvarförutan Ordningsmän, af menigheterna sjelfva valde, äro tillsatte för uppsigt inom hvarje Bygdelag

Inom Amnehärads Socken i Wadsbo Härad har, sedan år 1834, varit bildad en Förliknings-Commité af Sex Ledamöter, som väljas af Socknen och upptaga alla till Tinget instämnda tvister, innan de hos Domstolen förekomma, samt söker genom upplysningar och föreställningar tillvägbringa förlikning, hvilket till den grad lyckats, att minst $\frac{2}{3}$ delar af de instämde målen blifvit på detta sätt bilagde.

Skolor. Såsom publika Läroverk äro dertill att räkna: Gymnasium och Trivial-Skolan i Skara, de mindre Lärdoms-Skolorna i Mariestad, Lidköping, Fahlköping, Sköfde och Hjo, samt Skolor efter Bell-Lancasterska metoden i Skara, Mariestad och Lidköping, hvilka 2:ne sistnämnde Eders Kongl. Maj:t i Näder understödt med enskilda gåfvor, som årligen fortfara. Dessutom finnas Skolor af sistnämnda egenskap inom flere församlingar af Länet, och der desse saknas, bibringas den första barnaundervisningen af föräldrarne sjelfve samt Klockarne och andre tillgänglige Lärare; dock hvarken till antal eller bildning motsvarande behovet, i förhållande till den stigande befolkningen och de stegrade anspråken på upplysning.

Bland Bildningsanstalter i Länet böra äfven nämnas Landbruks-Institutet på Degeberg, hvarifrån en mängd skickliga Elever utgått till särskilda delar af Riket, samt Veterinair-Inrättningen i Skara, der nödig bildning och undervisning lemnas åt ynglingar, som vilja egna sig åt Djurläkare-vetenskapen och Hofslagare-yrket.

Helsovården besörjes dels af 2:ne Ordinarie och en Extra Provincial-Läkare, stationerade de förre i Mariestad och Lidköping samt den sednare i Fahlköping och dels af några andra inom Länet praktiserande Läkare.

Läns-Lazarettet jemte dermed förenadt Curhus är ordnad i en inköpt ny local med tillräckligt utrymme och särdeles passande belägenhet, hvarigenom denna inrättning är mer än vanligt fullständig och ändamålsenlig. Curhus-afgiften har utgått med 4 sk. af hvarje inom Länet mantalsskrifven person. För ofrigt bevakas hälsovården af Församlingarnes Pastorer, Kyrko-Råd och så kallade Sundhets-Nämnder. Examineerade Barnmorskor äro att tillgå icke allenast i Städerna, utan ock på många andra ställen inom Länet. Apotheker finnas i alla Länets Städer samt dessutom på Carlsborg och i Hofva By.

För de fattigas försörjning äro i allmänhet tillfyllestgörande anstalter vidtagne inom hvarje Socken eller Församling, oftast förenade med kända uppförringar.

Vid Gästgifvaregårdarne handhafves ordningen efter gällande författningar, hvaraf nödige Utdrag äro införde uti hvarje Gästgifvaregårds Dagbok. Utom å Gästgifvaregårdarne är rättighet till Bränvinsminuterung på landet sökt och meddelad blott Sex personer, men jag skulle tro, att det vore bättre om ett större antal tillättna krogar funnes, hvars egare då voro ansvarige för ordningen och erlade en billig skatt för rörelsen; ty Bränvinsminuterung drifves ändock icke mindre nu. Den idkas i stället å Lönnkrogar, hvarpå tillgång är inom hvarje Socken, merendels af personer, som, då det lyckas åklagare att åstadkomma erforderlig bevisning, äro i den belägenhet, att de, till dryg kostnad för Staten, men dem sjelfve till föga skräck, måste aftjena böterne med enkelt fängelse. Enligt Fånglistorne hafva under de två sednare åren 113 personer till sådan bestraffning varit intagne å härvarande Länshäkte.

Socknemagasiner finnas inom länet med icke obetydliga fonder, såsom i Läckö af 1,700, Wartofta 2,601, och i Höjentorp af 2,430 tunnor Spannemål, jemte 709 R:dr 11 sk. 4 rist penningebehållning. Desse fonder förvaltas efter mycket olika grunder under församlingarnes egna styrelse.

Uill Rofdjurens utödande är öfverenskommelse träffad, att särskilte belöningar meddelas för deras fällande, nemligen från 18 till 30 R:dr för Björn, 15 å 20 R:dr för Varg eller Lo, 3 R:dr 36 sk. å 5 R:dr B:co för Räf och så vidare, att utgå dels af matlag och dels efter hemmantal, olika på olika ställen.

Städer.

Mariestad med 1,473, Lidköping 2,042, Skara 1,565, Sköfde 660 Fahlköping 518 och Hjo 684 invånare. Beloppet af Statsbidraget från dessa Städer utvisar Tabellen. Företrädesvis har Lidköping tilltagit i handel och näringar, isynnerhet har Spanmålshandeln och Sjöfarten der vunnit en särdeles tillväxt under de sednare åren. Lidköping är numera provincens vigtigaste afsättningsställe och dess välstånd märkbart, särdeles bland dervarande Handlande. Inloppet till denna stad erfordrar uppmuddring och

efter skedd undersökning är plan till en hamnbyggnad nyligen uppgjord. Handeln i Mariestad kan icke sägas vara i aftagande. Om näringarne derstädes ej tilltagit, hafva de dock alla någorlunda bibehållit sig; deremot företer sig mindre rörelse och uppkomst inom städerna Skara och Sköfde. I Hjo och Fahlköping har Spanmålshandeln tilltagit och varu-utbytet blifvit lifligare, sedan vissa dagar i hvarje vecka, under namn af Torgdagar, därför bestämts. Handtverkarne äro i allmänhet mindre för sig komna; dock finnes bland dem en och annan förmögen.

Städernes Innevånare, särdeles Fahlköpings, hafva ej obetydligt jordbruk. Stadsjorden, så väl till Hjo som Fahlköping, är, till påräknad nytta för jordbruket vid dessa Städer, uppmätt i afseende på Laga Skifte.

Mariestads Sparbank fortfar att ådagalägga det gagn, som dylika inrättningar, ändamålsenligt förvaltade, alltid medföra för den ort, der de finnas; hvilket ock är förhållandet med de mera inskränkte private Sparbankerna för Bruksarbetarne vid Carlsfors Ahlunverk och Bromö Glasbruk.

Marieholm & Lands-Canzliet den 30 September 1839.

W. A. D'ORCHIMONT.

W. Hedenstierna. J. E. Hagman.

